

رهاورد تحقیق:

مقدمه

به‌طور کلی گردشگری (جهانگردی) که در زبان فارسی معادل کلمه «توریسم» به کار رفته عبارت است از گردشهای کوتاه یا بلندمدت به شرط بازگشت به محل اقامت و سکونت.^۱

سازمان توسعه و پیشرفت و همکاری اقتصادی وابسته به سازمان ملل (D.E.C.D) شخصی را توریست یا جهانگرد می‌داند که در خارج از محل اقامت همیشگی خود دست کم بیست و چهار ساعت در حال گردش و سیاحت باشد.^۲

سازمان جهانی جهانگردی (W.T.O) نیز جهانگرد یا توریست را این‌گونه تعریف کرده است: «جهانگرد کسی است که بیش از ۲۴ ساعت به قصدی غیر از کار در جایی خارج از موطن خود به سر می‌برد».^۳

جغرافیای گردشگری یکی از شاخه‌های علم جغرافیا به‌شمار می‌رود و از جمله وجوه جغرافیای

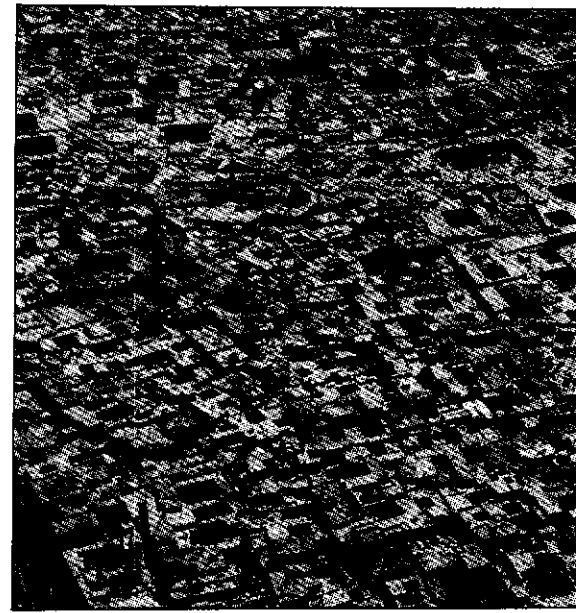
* - دکترای جغرافیای شهری.

۱- کیومرث فلاحی، پیش درآمدی بر پژوهش فرهنگی در مقوله جهانگردی، مجله ایران زمین، سال اول، شماره اول، اسفندماه ۱۳۷۰، صفحه ۵.

۲- همان، ص ۵. ۳- همان، ص ۹.

بخش مرکزی شهر اصفهان جاذبه‌ها و صنعت گردشگری

احمد نه‌روزیان*

سهم کشور ما فقط ۳۹ میلیون دلار بوده،^۶ و باعث شده است که کشور ما از لحاظ بهره‌گیری از منابع توریستی در بین کشورهای جهان، مکان نود و هشتم را به خود اختصاص دهد.

در این سال فقط ۷۰ نفر تحت عنوان توریست از ایران دیدن کرده‌اند که از این تعداد ۱۵۱۲۲ نفر معادل ۲۱/۶ درصد، بازدیدکنندگان از شهر اصفهان بوده‌اند.^۷

از آنجا که برای بازسازی کشور در سالهای پس از جنگ تحمیلی نیاز فراوانی به ارز داریم و به سبب آنکه درآمدهای نفتی کشور که در گذشته قسمت عمده ارز مورد نیاز کشور را فراهم می‌کرده‌اند در سالهای اخیر کاهش یافته، پیدا کردن راههایی برای تأمین ارز مورد نیاز ضروری به نظر می‌رسد. در این

گذران اوقات فراغت و یا چنانکه مشهور است جغرافیای تفریحات است. در این شاخه از علم جغرافیا زمانی از گردشگری سخن به میان می‌آید که امر تفریحات موجب نقل مکان گروههای انسانی به خارج از محل دائمی اقامت آنها و یا حول و حوش بلافصل آن می‌شود.^۴

فعالتهای مربوط به گردشگری از سویی موجب نقل مکان انبوهی از جمعیت در اوقات فراغت و تعطیلات می‌شود و از سوی دیگر خالق مشاغل و تجهیزات جدید است.

گردشگری چه به صورت خود به خود و چه بر اثر تدابیری که از جانب دولتها بدین مناسبت اتخاذ می‌شود، جغرافیای بسیاری از ممالک جهان را دستخوش دگرگونی ساخته است.^۵ و بدین جهت است که آن را صنعت گردشگری نیز نامیده‌اند. گردشگری را صادرات مرئی نیز گفته‌اند، از این روست که بدون آنکه کالایی از کشور خارج شود، مقدار معتناهی ارز به کشور وارد می‌شود.

مطابق آمار سازمان جهانی گردشگری در سال ۱۹۹۰، درآمد جهانی از راه گردشگری برابر با ۲۴۹۰۰۰ میلیون دلار بوده است که از این مقدار

۴- درانو ماکس، *جغرافیای انسانی*، ترجمه سیروس سهامی، جلد ۲، رابزن، تهران، ۱۳۷۱، ص ۶۷۴.

۵- همان، ص ۶۷۱.

۶- محمدتقی رهنمایی، *استراتژی کلی یک تحرک برای احیای توریسم*، مجله ایران‌زمین، سال اول، شماره اول، اسفند ۱۳۷۰، ص ۳۰.

۷- همان، ص ۳۰.

راستا صنایع دستی و صنعت گردشگری با توجه به امکاناتی که در این زمینه به طور بالقوه و بالفعل در سطح کشورمان دارند یکی از بهترین راهها به شمار می‌روند و شاید صنعت گردشگری، یگانه صنعتی در کشور ما باشد که در آن، امکان رقابت با سایر کشورها را داشته باشیم و به همین دلیل نیز برنامه پنجساله اول توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور بر توسعه توریسم (ایرانگردی و جهانگردی) تأکید نموده و آینده‌نگری کرد که در طی این برنامه، ۹۰۰ هزار جهانگرد از ایران دیدن کنند و درآمدی معادل ۴۵۰ میلیون دلار برای کشور به ارمغان آورند.^۸ در این راستا استان اصفهان با ۲۳۷ اثر تاریخی ثبت شده (۲۳ درصد از ۱۰۵۷ بنای تاریخی کشور) و در حدود ۴۰۰ اثر تاریخی شناخته شده که به نام افراد مختلف است،^۹ یکی از مراکز اصلی فرهنگی هنری کشور و از معدود مراکز تاریخی ارزشمند جهانی است که می‌تواند سهم مهمی در صنعت گردشگری کشور داشته باشد.

صنعت گردشگری در اصفهان

از ۲۳۷ اثر تاریخی موجود در استان اصفهان، حدود ۲۰۰ اثر (بیش از ۸۴ درصد) در بافت تاریخی شهر اصفهان و در بخش مرکزی قرار دارند که یکی از مجموعه‌های با ارزش میراث فرهنگ بشری به شمار می‌رود. مجموعه تاریخی «میدان نقش جهان» اصفهان جزء یکی از سه گنجینه ارزشمند ایرانی، در «فهرست میراث جهانی» یونسکو به ثبت رسیده است.^{۱۰}

به واسطه وجود این آثار، تا پیش از انقلاب اسلامی شهر اصفهان یکی از مراکز عمده جالب جهانگرد کشور به شمار می‌رفت که به دو دلیل از جاذبه بیشتری نسبت به سایر نقاط گردشگری کشور برخوردار بود.

اول آنکه شهر اصفهان در بین گردشگران داخلی، بازار صادراتی بالقوه‌ای را در اختیار داشته و دارد که کمتر در اختیار سایر مراکز گردشگری

استان اصفهان با ۲۳۷ اثر تاریخی ثبت شده (۲۳ درصد از ۱۰۵۷ بنای تاریخی کشور) و در حدود ۴۰۰ اثر تاریخی شناخته شده که به نام افراد مختلف است، یکی از مراکز اصلی فرهنگی هنری کشور و از معدود مراکز تاریخی ارزشمند جهانی است که می‌تواند سهم مهمی در صنعت گردشگری کشور داشته باشد.

کشور قرار می‌گرفت. مهمترین بخش این بازار را جامعه اصفهانی‌های ساکن سایر استان‌های کشور به خصوص استان خوزستان تشکیل می‌دادند که سالی یک بار - معمولاً تابستانها - به اصفهان سفر کرده و مدتی در این شهر اقامت می‌کردند و بخش دیگر آن متعلق به سایر ساکنان منطقه صنعتی خوزستان و سایر شهرهای جنوبی کشور بود که تعداد زیادی از آنها به دلیل شرایط سخت آب و هوایی، در فصل تابستان به اصفهان می‌آمدند.

دوم آنکه در بین جهانگردان خارجی، اصفهان از بازار بالقوه‌ای برخوردار بود که بیشتر به این شهر اختصاص داشت و کسب و کار منطقه‌ای از ایران می‌توانست از چنین وضعیتی برخوردار باشد. بازار مزبور در کلیه جوامع گردشگری جهان پراکنده بود

۸- همان، ص ۳۰.

۹- سازمان برنامه و بودجه استان اصفهان، اصفهان در جریان توسعه اقتصادی اجتماعی و فرهنگی، ۱۳۷۱، صفحه ۳۴۷.

۱۰- براساس کنوانسیون «حفاظت میراث فرهنگی» که در سال ۱۹۷۲ در مجمع عمومی یونسکو تصویب شد، با ارزش‌ترین گنجینه‌های میراث فرهنگی و طبیعی بشر در «فهرست میراث جهانی» به ثبت می‌رسد، از آثار ایران بجز «میدان نقش جهان» معبد چغازنیل و تخت جمشید تاکنون در این فهرست قرار گرفته است.

این شهر طی ۱۰ ماه اول سال ۱۳۵۳ میزبان ۱۱۱۰۹۱ نفر گردشگر بوده که از این تعداد ۷۰۲۳۰ نفر توریستهای خارجی بوده‌اند.^{۱۱}

حضور این خیل عظیم گردشگر در شهر اصفهان رونق بسزایی به بخش صنایع دستی شهر اصفهان می‌داد، به طوری که اکثر قریب به اتفاق واحدهای صنفی موجود در میدان نقش جهان و بازار قیصریه و پاره‌ای از فروشگاههای سایر خیابانها به فروش فرآورده‌های صنایع دستی اختصاص داشت و کارگاههای تولیدی زیادی در نواحی مختلف بخش مرکزی به منظور تولید صنایع دستی، مانند قلمزنی، چیت‌سازی، میناکاری، کاشی‌سازی، ملیله‌دوزی، و غیره ایجاد شده بود.

آمار اداره برنامه و بودجه استان اصفهان، نشان می‌دهد ۱۴۶ واحد صنفی در رابطه با تولید صنایع دستی در شهر اصفهان وجود داشته که از این تعداد، ۱۰۳ واحد معادل ۷۰/۵۴ درصد در بخش مرکزی و ۴۰ واحد، معادل ۲۷/۳۹ درصد،^{۱۲} شامل ۲۰ کارگاه قلمزنی، ۱۶ کارگاه صنایع دستی، کاشی‌تراشی و میناکاری، ۳ کارگاه چیت‌سازی و یک کارگاه ملیله‌دوزی در بازارهای بخش مرکزی قرار داشتند.^{۱۳} (شایان ذکر است کارگاههای موجود در بازار، فقط به آشکاری، بسته‌بندی و صدور کاشیها و تولیدات مینا به سایر شهرهای کشور و برخی از کشورهای خارجی اشتغال داشتند و تولیدکنندگانی که فاقد واحد صنفی برای فروش تولیدات خود بودند و اکثراً در منازل مسکونی خود اقدام به تولید مینا می‌کردند کارهای خود را به این کارگاهها تحویل می‌دادند.

تولیدات گوناگون این صنایع که جلوه‌هایی از

۱۱- سازمان برنامه و بودجه استان اصفهان، گزارش عملکرد گذشته و وضع موجود استان اصفهان، ۱۳۶۳.

۱۲- سازمان برنامه و بودجه استان اصفهان، توزیع کارگاهها و فعالیتها در مناطق مشتگانه شهر اصفهان، ۱۳۶۲.

۱۳- بهروز نوین، بازار اصفهان، دانشگاه اصفهان، ص ۱۴۴.

و شامل سیاحانی می‌شد که آثار باستانی شهر اصفهان را به‌عنوان یکی از بهترین مجموعه‌های تاریخی جهان دوست داشتند و خواهان بازدید از آنها بودند. از سوی دیگر مردم شهر اصفهان نیز به دیدن جهانگردان و صحبت کردن با آنها عادت کرده و آنها در این شهر مورد بی‌مهری قرار نمی‌گرفتند.

ویژگی دیگر شهر اصفهان در این دوره برای جهانگردان خارجی این بود که بازدید از اماکن مذهبی آن برای افراد غیر مسلمان منعی نداشت و آنها به راحتی می‌توانستند از مساجد نیز بازدید کنند. گذشته از آثار تاریخی، جلوه‌های طبیعی ساحل زاینده‌رود نیز موجب افزایش جاذبه‌های گردشگری شهر اصفهان بود، به طوری که بر طبق آمار هتل‌های شهر اصفهان و سازمان جهانگردی،

هنر ایرانی محسوب می‌شدند به‌عنوان رهاورد و سوغات به کشورهای مختلف دنیا برده می‌شدند و حوزه نفوذ بخش مرکزی شهر اصفهان را تا دورترین نقاط دنیا گسترش می‌دادند.

گذشته از این بافت تاریخی بازارهای بخش مرکزی و آثار تاریخی موجود در آنها، این قسمت از شهر را به مهمترین مرکز گردشگری تبدیل نموده بود، چراکه جهانگردان در این قسمت علاوه بر بازدید از آثار تاریخی، ارتباط تنگاتنگی نیز با اقشار مختلف جامعه پیدا می‌کردند و با ویژگیهای اجتماعی-فرهنگی مردم اصفهان نیز آشنا می‌شدند. این‌گونه برخوردها، آثار فرهنگی هم به همراه داشت، چراکه موجب رواج زبانهای خارجی در شهر می‌شد و جوانانی که علاقه‌مند بودند تا اطلاعاتی درباره آداب و رسوم و نحوه زندگی در کشورهای دیگر به دست آورند، سعی می‌کردند با فراگرفتن زبان خارجی و مکالمه با جهانگردان که دسترسی به آنها در خیابانها و بازارهای بخش مرکزی به راحتی امکان‌پذیر بود، به مقصود خویش نایل شوند. برخی از این افراد بعداً به صورت حرفه‌ای، راهنمای جهانگردان شدند و با همکاری با سازمان جلب سیاحان، شغل نسبتاً پردرآمدی برای خود دست و پا کردند.

بنا به گفته سرپرست سازمان میراث فرهنگی (مصاحبه شفاهی) در حال حاضر حدود ۲۰۰ اثر تاریخی در محور تاریخی شهر اصفهان (بازارها و محدوده بخش مرکزی) وجود دارد که مهمترین آنها عبارت‌اند از:

- ۱- مسجد جامع، ۲- سردرب مسجد جامع جورجیر، ۳- مناره چهل دختران، ۴- مناره مسجد علی، ۵- مناره ساریان، ۶- مقبره دارالبطیخ، ۷- مناره‌های دارالضیافه، ۸- مقبره امامزاده جعفر، ۹- مدرسه بابا قاسم، ۱۰- مناره‌های دردشت و گنبد سلطان بخت‌آغا، ۱۱- تالار تیموری، ۱۲- بقعه شهشهان، ۱۳- درب امام،

- ۱۴- هارونیه (هارون ولایت) ۱۵- مسجد علی، ۱۶- مسجد ذوالفقار، ۱۷- مسجد مقصودییک، ۱۸- مسجد شیخ لطف‌الله، ۱۹- مسجد امام، ۲۰- مسجد جارچی، ۲۱- سردرب قیصریه، ۲۲- مسجد آقانور، ۲۳- مقبره امامزاده اسماعیل، ۲۴- مدرسه جده کوچک، ۲۵- مدرسه جده بزرگ، ۲۶- مسجد ساروتقی، ۲۷- عمارت چهلستون، ۲۸- مسجد مصری، ۲۹- مدرسه شفیعیه، ۳۰- مسجد حکیم، ۳۱- کاخ هشت بهشت، ۳۲- تالار اشرف، ۳۳- مدرسه سلطانی، ۳۴- کاروانسرای سلطانی، ۳۵- مدرسه کاسه‌گران، ۳۶- مدرسه نیم‌آورد، ۳۷- مدرسه مریم بیگم، ۳۸- آرامگاه امامزاده احمد، ۳۹- مدرسه بزرگ صدر، ۴۰- مسجد جامع محمدجعفر، ۴۱- پل خواجه، ۴۲- پل الله‌وردیخان (سی و سه‌پل) ۴۳- عمارت عالی قاپو، ۴۴- میدان نقش جهان

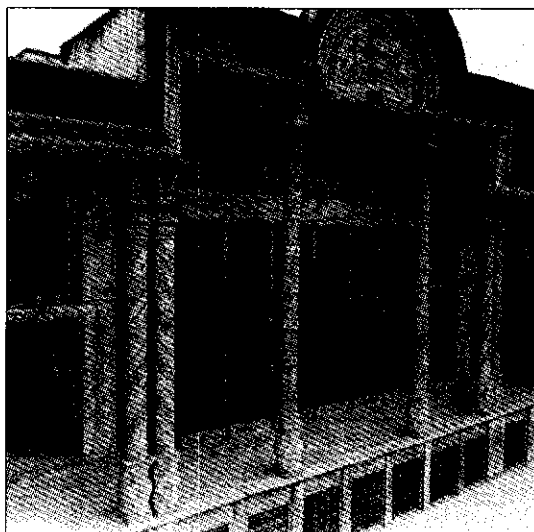
وجود این آثار تاریخی و جاذبه‌های گردشگری آن باعث شد در سال ۱۳۷۰ فقط مسجد امام ۱۵۵۸۵۹ بازدیدکننده داشته باشد که از این تعداد ۱۵۲۴۹۱ نفر ایرانی و ۳۳۶۸ نفر بازدیدکننده خارجی بوده‌اند.^{۱۴} در همین سال مجموع

۱۴- سازمان برنامه و بودجه استان اصفهان، آمارنامه استان اصفهان، ۱۳۷۰، صفحه ۲۴۷.

۴- در بافت قدیم شهر، تعدادی خانه با ارزش تاریخی وجود دارد که در اختیار و تملک اشخاص است و سازمان میراث فرهنگی به دلیل نیاز به اعتبارات عمده، توان خرید و پوشش دهی آنها را ندارد. از طرفی، چون نام و مشخصات این آثار در فهرست آثار تاریخی کشور ثبت گردیده، مالکین آنها نمی‌توانند بدون اجازه سازمان میراث آنها را فروخته یا نوسازی کنند از این رو تمایلی هم به مرمت و نگهداری آنها ندارند، لذا این اماکن در حال از بین رفتن است.

پیشنهادها

- ۱- تهیه و تدوین برنامه‌ای جامع و هماهنگ به منظور حفظ و حراست میراث فرهنگی شهر اصفهان.
- ۲- تحکیم و تقویت انجمن میراث فرهنگی به منظور برنامه‌ریزی جهت حفظ میراث فرهنگی.
- ۳- باز زنده‌سازی و استفاده از این خانه‌های قدیمی به‌عنوان مراکز ارائه خدمات فرهنگی (کتابخانه، موزه، نمایشگاه و کارگاه‌های نمایش‌دهنده نحوه تولید صنایع دستی) و همچنین تأمین شرایط جاذب برای توسعه ظرفیتهای ایرانگردی و گردشگری شهر.
- ۴- باز زنده‌سازی محلات قدیمی، تعمیر و مرمت خانه‌های تاریخی موجود در آنها و تبدیل حریمها به فضای سبز و یا محلهای پذیرایی از گردشگران و به تعبیری دیگر ایجاد شهرکهای (محلات) گردشگری به منظور توسعه صنعت جهانگردی.
- ۵- توسعه دانشکده پردیس (دانشگاه هنر) و ایجاد دانشکده پژوهشها و بررسیهای تاریخی و باستان‌شناسی در آن، به منظور تربیت کادر متخصص برای شناسایی، حفظ، باز زنده‌سازی و معرفی آثار تاریخی شهر به گردشگران داخلی و خارجی.

بازدیدهایی که از برخی آثار تاریخی شهر اصفهان در (بخش مرکزی) یعنی چهلستون - عالی قاپو، مسجد امام، مسجد جامع، مسجد شیخ لطف‌الله، سنارجنیان و کاخ هشت‌بهشت به عمل آمده ۶۶۷۳۷۰ مورد بوده که از این تعداد ۶۴۱۷۰۶ مورد مربوط به بازدیدکنندگان ایرانی و ۲۵۶۶۴ مورد مربوط به گردشگران خارجی بوده است.^{۱۵} درآمد ناشی از این بازدیدها برای سازمان میراث فرهنگی استان اصفهان - فقط از راه فروش بلیت - بالغ بر ۳۳۳۶۸۵۰۰ ریال بوده است.^{۱۶}

نارساییهای جاذبه‌های گردشگری بخش مرکزی

- ۱- ناکافی بودن بودجه اختصاصی جهت حفظ و مرمت آثار تاریخی، در مقایسه با تعداد آثار تاریخی موجود در شهر و نیاز به باز زنده‌سازی آنها.^{۱۷}
- ۲- تغییر کاربری و استفاده نادرست از فضاهای تاریخی، به‌طور مثال از بخشی از فضاهای مرکزی میدان نقش جهان به‌عنوان پارکینگ استفاده می‌شود که با فلسفه وجودی آن در تضاد است.
- ۳- در حد فاصل میدان طوقچی، مسجد جامع، میدان نقش جهان و چهارسوق نقاشی و محلات متصل به آنها، که مهمترین و متشکل‌ترین عناصر معماری شهر اصفهان و محور تاریخی آن را تشکیل می‌دهند متأسفانه پیوستگی عملکردهای اصلی در حال از بین رفتن است.

۱۵- همان، ص ۲۴۷. ۱۶- همان، ص ۲۴۷.

۱۷- سازمان برنامه و بودجه استان اصفهان، استان اصفهان جریان توسعه اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی، ۱۳۷۱، صفحه ۳۴۷.